

Ο Φόρος Περιουσίας ως «Αντιμειονοτική πολιτική» 1942 -43

Μετάφραση: Άνθη Καρρά

I. Γενική αξιολόγηση

Ο νόμος περί Φόρου Περιουσίας που εγκρίθηκε τα έτη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου είναι ένα σημαντικό μέτρο όχι μόνο από οικονομική άποψη αλλά και από πολιτική και πολιτιστική. Η εφαρμογή του αυτή καθ' εαυτή περιλαμβάνει στην ουσία διάφορες επιμέρους διαδικασίες όπως την προετοιμασία και την έγκρισή του από τη Μεγάλη Τουρκική Εθνοσυνέλευση, την υποστήριξη που του επιφύλαξαν τα δημοσιογραφικά όργανα της εποχής, τον τρόπο εργασίας των επιτροπών που καθόρισαν ποιος θα πληρώσει φόρο και πόσος θα είναι αυτός, την προθεσμία καταβολής του φόρου, η οποία είχε περιορισθεί σε ένα μήνα κατ' ανώτατο όριο, την κατάσχεση και πώληση, εντός της προθεσμίας αυτής, των περιουσιακών στοιχείων όσων αδυνατούσαν να καταβάλουν τον φόρο, και τέλος την αποστολή όσων εξακολουθούσαν να μην μπορούν να τον καταβάλουν σε στρατόπεδα εργασίας για “καταβολή του φόρου μέσω υποχρεωτικής εργασίας”. Εξετάζοντας ως ένα σύνολο όλα αυτά τα επιμέρους στάδια, μπορούμε να χαρακτηρίσουμε τον νόμο περί Φόρου Περιουσίας ως χαρακτηριστικό παράδειγμα των αντιμειονοτικών πολιτικών με τις οποίες ερχόμαστε κάθε τόσο αντιμέτωποι στην πρόσφατη ιστορία μας.

Με την έκρηξη το 1939 του πολέμου, η Τουρκία επιστράτευσε σε πολύ σύντομο διάστημα μισό περίπου εκατομμύριο άντρες, πράγμα που είχε ως συνέπεια να αποσυρθεί από την παραγωγή σημαντικό τμήμα του πληθυσμού που ήταν ενεργός στον τομέα της γεωργίας. Η επιστράτευση των χωρικών, οι οποίοι αποτελούσαν την εποχή εκείνη την πλειοψηφία του πληθυσμού, προκάλεσε οικονομική στενότητα ιδίως όσον αφορούσε την παραγωγή και τη ζήτηση γεωργικών προϊόντων. Η μετατροπή άλλωστε της Ευρώπης και της Μεσογείου σε

• Καθηγητής Κοινωνιολογίας, Τμήμα Διεθνών Σχέσεων, Πανεπιστήμιο Bilgi, Κωνσταντινούπολη, Kuştepe 34387, Sisli – İstanbul. E-mail: <ayhan.aktar@bilgi.edu.tr>

πεδίο πολέμου, είχε δυσχεράνει από τεχνική άποψη την εισαγωγή προϊόντων στη χώρα, και πολλά από τα καταναλωτικά αγαθά είχαν καταλήξει, ιδίως στις πόλεις, στη μαύρη αγορά.

Από την αρχή του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου το καθεστώς του Εθνικού Ηγέτη Ινονού, σε πλήρη αντίθεση με την κυρίαρχη στη σχετική βιβλιογραφία άποψη «ισοσκελισμένος προϋπολογισμός = σταθερό χρήμα», αντιμετώπισε τις αυξανόμενες κρατικές δαπάνες τυπώνοντας χρήμα. Έτσι για παράδειγμα, ενώ το έτος 1938 το ποσό των χρημάτων που ήταν σε κυκλοφορία αντιστοιχούσε σε 219,4 εκατομμύρια λίρες, το έτος 1942 το ποσό αυτό είχε ανέλθει σε 765.5 εκατομμύρια λίρες, με επακόλουθη την ίδια περίοδο αύξηση των τιμών κατά περίπου 350%. Ο έμπορος που ξέρει πως κάνει εμπόριο σε συνθήκες εντελώς εξαιρετικές και πως δεν θα μπορέσει να αντικαταστήσει τα εμπορεύματα που πουλά, προσπαθεί να τα δώσει στην πιο υψηλή τιμή. Γι' αυτό και θα πρέπει να δούμε ως φυσικό αποτέλεσμα του πληθωριστικού αυτού περιβάλλοντος τις περιπτώσεις μαύρης αγοράς και αισχροκέρδειας για τις οποίες παραπονιόντουσαν η κυβέρνηση της Άγκυρας και ο δημοσιογραφικός τύπος της Κωνσταντινούπολης την εποχή εκείνη.

Η αναζήτηση ενός τρόπου αναχαίτισης της ταχείας ανόδου των τιμών οδήγησε στην ιδέα της φορολόγησης των έκτακτων κερδών που είχαν αποκτηθεί λόγω των συνθηκών πολέμου. Ο Τύπος της Κωνσταντινούπολης συνεχώς αναφέρει ότι οι μη μουσουλμάνοι έμποροι είναι αυτοί που επωφελούνται περισσότερο από τη μαύρη αγορά που προέκυψε από τον υψηλό πληθωρισμό και τη μείωση των εισαγωγών και ζητά να συσταθούν επιτροπές οι οποίες θα φορολογούν τα κέρδη που αποκτά το τμήμα αυτό του πληθυσμού από πράξεις κερδοσκοπίας. Τους θερινούς ιδίως μήνες του 1942 εμφανίζονται στις εφημερίδες της Κωνσταντινούπολης ειδήσεις που συσχετίζουν τους μη μουσουλμάνους με κλεψιές, μαύρη αγορά, αισχροκέρδεια και κερδοσκοπία. Δημοσιεύονται μάλιστα και γελοιογραφίες στα σατιρικά περιοδικά που σατιρίζουν κατά τον ίδιο τρόπο τις μειονότητες.

Σε μία τέτοια περίοδο υποβάλλεται προς έγκριση ο Φόρος Περιουσίας στα πλαίσια της “δέσμης οικονομικών μέτρων” που εκπονεί ο Πρωθυπουργός Σουκρού Σαράτσογλου. Η πρόταση συζητείται πρώτα στην Ομάδα του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος. Στα απομνημονεύματά του ο Αχμέτ Μπαρουτσού διηγείται πως ο Πρωθυπουργός Σαράτσογλου υπερασπίστηκε τον νόμο στην συνεδρίαση της Ομάδας του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος που έγινε κεκλεισμένη των θυρών, λέγοντας τα εξής:

“Ο νόμος αυτός αποτελεί συνάμα ένα επαναστατικό νόμο. Βρισκόμαστε αντιμέτωποι με την ευκαιρία να αποκτήσουμε την οικονομική μας ανεξαρτησία.

Εξαλείφοντας τους ξένους που κυριαρχούν στην αγορά μας θα παραδώσουμε την τουρκική αγορά στα χέρια των Τούρκων.”¹

Το νομοσχέδιο δεν συζητείται ιδιαίτερα στην Μεγάλη Τουρκική Εθνοσυνέλευση. Σύμφωνα με τον Νόμο περί επιβολής Φόρου Περιουσίας που εγκρίνεται στις 11 Νοεμβρίου 1942, οι υπόχρεοι καθώς και το καταβλητέο ποσό φορολογίας, θα καθορισθούν από τις λεγόμενες ανεξάρτητες επιτροπές. Δυνατότητα προσφυγής κατά του ποσού φορολογίας που ορίζουν οι επιτροπές δεν υπάρχει. Μόλις εγκρίνεται ο νόμος συστήνονται στις διάφορες φορολογικές περιφέρειες οι επιτροπές, οι οποίες ολοκληρώνουν τις εργασίες τους εντός ενός μηνός. Αφού ολοκληρώσουν τη διαδικασία καταλογισμού του φόρου, οι επιτροπές κοινοποιούν στις 18 Δεκεμβρίου 1942 τους καταλόγους στους οποίους αναγράφεται το ποσό φορολογίας που πρέπει να καταβληθεί.

Τον τρόπο σύνθεσης των επιτροπών και το γεγονός του ότι επιβλήθηκε σε ορισμένες μειονοτικές ομάδες δεκαπλάσιος φόρος από αυτόν που επιβλήθηκε στους μουσουλμάνους Τούρκους φορολογούμενους, μπορούμε να παρακολουθήσουμε από τα απομνημονεύματα του μακαρίτη Φαϊκ Οκτέ, Οικονομικού Εφόρου την εποχή εκείνη της Κωνσταντινούπολης.² Όταν έχουν πλέον συγκεντρωθεί τα αριθμητικά στοιχεία που περιλαμβάνουν οι κατάλογοι, πρέπει να συλλεχθεί το αργότερο εντός 30 ημερών το ένα τρίτο περίπου των συνολικών εσόδων του προϋπολογισμού, 315 δηλαδή εκατομμύρια τουρκικές λίρες. Η αστική εμπορική τάξη της Κωνσταντινούπολης υπέστη ειδική μεταχείριση κατά την εφαρμογή του Φόρου Περιουσίας και το 70% του συνολικού φόρου εισπράχθηκε από την πόλη αυτή.

Όσον αφορά το Φόρο Περιουσίας επαναλαμβάνεται συχνά παραπλανητικά σε κάποιες πηγές ότι ο φόρος αυτός συλλέχθηκε μόνο από τους πλούσιους. Ο ισχυρισμός αυτός αληθεύει μόνον όσον αφορά τους μουσουλμάνους Τούρκους. Μεταξύ των μη μουσουλμάνων μειονοτικών υπόχρεων υπήρχαν 26.000 περίπου άτομα τα οποία δούλευαν ως σοφέρ, μαουινιέρηδες, γραμματείς, εργάτες και υπηρετικό προσωπικό. Το γεγονός άλλωστε του ότι το 87% των φορολογουμένων προερχόταν από τις μη μουσουλμανικές μειονότητες δείχνει σαφώς τον "αντιμειονοτικό" χαρακτήρα του μέτρου αυτού.

Το βράδυ της 20ης Ιανουαρίου 1943, τελευταίας ημέρας καταβολής του φόρου, εφοριακοί μεταβαίνουν στις οικίες και τους τόπους εργασίας όσων υπόχρεων αδυνατούν να καταβάλουν το φόρο, και αφού δημεύουν την οικοσκευή τους, αρχίζουν στη συνέχεια την

¹ Faik Ahmet Barutçu, Siyasal Anılar: 1939-1954. Κωνσταντινούπολη, 1977, σ. 263.

² Faik Ökte, Varlık Vergisi Fasiası, Κωνσταντινούπολη, [1951], ελλ. έκδοση Φαϊκ Οκτέ, Ο Ληστρικός Νόμος του Φόρου Περιουσίας των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, Ηρόδοτος/Συλλογος Κωνσταντινουπολιτών, Θεσσαλονίκη-Αθήνα 1998.

είσπραξη του φόρου με τη μέθοδο της κατάσχεσης και πώλησης. Οι φορολογούμενοι που αδυνατούν να καταβάλλουν εμπρόθεσμα τον φόρο τους αποστέλλονται σε στρατόπεδα εργασίας προκειμένου να "καταβάλουν σε εργασία το αντίτιμο" του χρέους τους. Η πρώτη ομάδα 32 ατόμων, όλοι τους μη μουσουλμάνοι της Κωνσταντινούπολης, ξεκινά στις 27 Ιανουαρίου 1943 για Ερζουρούμ - Άσκαλε.

Από τον Φεβρουάριο έως τον Σεπτέμβριο του 1943 συνεχίζονται οι κατασχέσεις και οι πωλήσεις. Την περίοδο αυτή εστάλησαν 1299 συνολικά άτομα σε στρατόπεδα εργασίας και 21 από αυτά πέθαναν ως "οφειλέτες του δημοσίου" στο Ερζουρούμ - Άσκαλε.

Δεδομένου ότι η υποχρέωση εργασίας επιβάλλεται μόνο στους μη μουσουλμάνους, όλοι όσοι πεθαίνουν στο Ερζουρούμ - Άσκαλε είναι μη μουσουλμάνοι.

Το μέτρο του Φόρου Περιουσίας και η εφαρμογή του έχει την πλήρη υποστήριξη του τύπου της Κωνσταντινούπολης. Οι εφημερίδες δημοσιεύουν συνεχώς τα αγαθά που τίθενται προς πώληση καθώς και τις λίστες ακινήτων. Το καλοκαίρι του 1943 επισκέπτεται την Τουρκία ο αρθρογράφος της εφημερίδας *New York Times* Σουλτσμπέργκερ. Στα άρθρα που γράφει αφού επιστρέφει στη χώρα του, επισημαίνει ότι με το Φόρο Περιουσίας καταβάλλεται προσπάθεια να εξαλειφθούν από την αγορά οι μειονότητες, οι οποίες κατέχουν σημαντική θέση στην εμπορική ζωή της Τουρκίας.³ Τέσσερις ημέρες ακριβώς μετά τη δημοσίευση των άρθρων του Σουλτσμπέργκερ, συνεδριάζει στις 17 Σεπτεμβρίου 1943 η Μεγάλη Τουρκική Εθνοσυνέλευση και εξουσιοδοτεί τον Υπουργό Οικονομικών να διαγράψει όσα χρέη δεν έχουν εισπραχθεί ενός τμήματος των υπόχρεων.

Μετά τις εξελίξεις αυτές ο Φόρος Περιουσίας εισέρχεται στην πράξη σε φάση αδράνειας. Την πρώτη εβδομάδα του Δεκεμβρίου του 1943 αφήνονται ελεύθεροι οι υπόχρεοι και επιστρέφουν πλέον στην Κωνσταντινούπολη. Το τελευταίο βήμα για την απόσυρση και νομικά του Φόρου Περιουσίας γίνεται με νόμο που εγκρίνεται στις 15 Μαρτίου 1944. Το κράτος παραιτείται από όλα όσα επρόκειτο να λάβει σε σχέση με το φόρο αυτό και δεν είχε καταστεί δυνατόν να εισπραχθούν έως την ημέρα εκείνη.

Ως εκ τούτου, ο Φόρος Περιουσίας που εφαρμόστηκε τα χρόνια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου δεν είναι ένας απλός φορολογικός νόμος. Έχει τα θεμέλιά του στην εξουσία της Ένωσης και Προόδου, η οποία κυβέρνησε τη χώρα τα τελευταία έτη του Οθωμανικού κράτους (1913-1918) και αποτελεί ένα σημαντικό κρίκο στην αλυσίδα των διαφόρων "πολιτικών εκτουρκισμού" που τέθηκαν σταδιακά σε εφαρμογή με τη μορφή

³ Τα άρθρα του Σάιρους Λ. Σουλτζμπέργκερ (Cyrus L. Sultzberger) δημοσιεύτηκαν στην εφημερίδα *New York Times* από 9 έως 13 Σεπτεμβρίου 1943.

κρατικής πολιτικής.⁴ Ως πολιτικές εκτουρκισμού εννοούμε εδώ, την άνευ παραχωρήσεων και σε κάθε επίπεδο επιβολή της κυριαρχίας και βαρύτητας της τουρκικής εθνοτικής ταυτότητας, και αυτό αρχής γενομένης από τη γλώσσα που μιλιόταν στο δρόμο έως την ιστορία που διδασκόταν στα σχολεία, από την εκπαίδευση έως την βιομηχανία, από το εμπόριο έως το νομικό καθεστώς των κρατικών υπαλλήλων και από το ιδιωτικό δίκαιο έως την μετεγκατάσταση των πολιτών σε συγκεκριμένες περιοχές.

Οι μη μουσουλμανικές μειονότητες αναγκάστηκαν, για να μπορέσουν να καταβάλουν τον φόρο, να πουλήσουν τα σπίτια και τους χώρους εργασίας τους, θέτοντας έτσι τα περισσότερα άτομα τέλος στην επαγγελματική τους ζωή. Για να μπορέσουν όμως οι μουσουλμάνοι Τούρκοι επιχειρηματίες να πάρουν τη θέση των μη μουσουλμάνων εμπόρων τους οποίους είχε εξαλείψει από την αγορά ο Φόρος Περιουσίας, χρειάστηκε να περιμένουμε την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας στην Τουρκία, την είσοδο της παγκόσμιας οικονομίας σε περίοδο διεύρυνσης, και δη τη δεκαετία του 1970. Τότε δημιουργήθηκαν τελικά οι νέοι επιχειρηματίες τους οποίους μπορούσε επιτέλους να εμπιστευτεί η διοίκηση της Άγκυρας και οι οποίοι οφείλουν σε κάποιο βαθμό την ύπαρξή τους στις πολιτικές αυτές εκτουρκισμού.

Η εφαρμογή του Φόρου Περιουσίας εμπόδισε την ταύτιση των μη μουσουλμανικών μειονοτήτων με το κεμαλιστικό καθεστώς. Οι περισσότερες μειονότητες εγκατέλειψαν τα επόμενα έτη την Τουρκία. Μεταξύ των ετών 1948- 1950 εγκαταστάθηκαν για παράδειγμα στο Ισραήλ 30.000 περίπου Εβραίοι. Για αυτό και πρέπει να εξετασθεί η εφαρμογή του Φόρου Περιουσίας στην ίδια ευθεία με τα "Γεγονότα της 6ης-7ης Σεπτεμβρίου " του 1955 και την απέλαση των Ρωμιών της Κωνσταντινούπολης το 1964 λόγω της κυπριακής κρίσης. Ως αποτέλεσμα των πολιτικών εκτουρκισμού, το ποσοστό των μη μουσουλμανικών μειονοτήτων μειώθηκε από το 2.78% επί του συνολικού πληθυσμού που ήταν το έτος 1927 στο σημερινό περίπου ποσοστό του 0.50%. Για το λόγο αυτό αποτελεί η εφαρμογή του Φόρου Περιουσίας σημαντικό στάδιο στο πλαίσιο των πολιτικών εκτουρκισμού.

II. Οι νομικές βάσεις των διακρίσεων: Νόμοι και διατάγματα

Το άρθρο 12 του Φόρου Περιουσίας όριζε ότι όσοι υπόχρεοι αδυνατούσαν να καταβάλουν την φορολογική τους οφειλή, θα κατέβαλαν το αντίτιμό της σε εργασία:

⁴ Βλ. άρθρο "Οι πολιτικές 'εκτουρκισμού' που εφαρμόστηκαν τα πρώτα έτη της Τουρκικής Δημοκρατίας" στο υπό έκδοση στα ελληνικά βιβλίο μου "Η Τουρκία στους Τούρκους", εκδ. Τσουκάτου.

" οι υπόχρεοι οι οποίοι δεν κατέβαλαν εντός μηνός την οφειλή τους θα υποχρεωθούν να εργασθούν σε ένα οποιοδήποτε μέρος της χώρας ανάλογα με τις σωματικές τους ικανότητες σε υπηρεσίες κοινής ωφέλειας μη έχουσες στρατιωτικό χαρακτήρα ή σε υπηρεσίες του δήμου. Μονάχα ... οι γυναίκες και οι άνδρες άνω των πενήντα πέντε ετών ... δεν θα υπόκεινται σε υποχρεωτική εργασία. Στους εργαζομένους δυνάμει της παρούσας παραγράφου θα καταβάλλεται μισθός, το ήμισυ του οποίου θα κατακρατείται προς εξόφληση των οφειλών τους."

Σύμφωνα με το άρθρο αυτό του νόμου, απαιτείτο από όσους δεν μπορούσαν να καταβάλουν τους φόρους τους να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις τους προς την κοινωνία εργαζόμενοι για το δημόσιο. Το άρθρο 12 του νόμου δήλωνε σαφώς τη νομική βάση της αποστολής στο Ερζουρούμ-Άσκαλε όσων αδυνατούσαν να καταβάλουν το φόρο. Ο τρόπος εφαρμογής της "υποχρεωτικής εργασίας", ο κανονισμός δηλαδή σχετικά με το ποιοι και με ποια σειρά επρόκειτο να αποσταλούν στο Ερζουρούμ-Άσκαλε, εγκρίθηκε αφού άρχισε η είσπραξη του Φόρου Περιουσίας, στη συνεδρίαση του Υπουργικού Συμβουλίου της 7ης Ιανουαρίου 1943. Με τον κανονισμό που δημοσιεύθηκε στις 12 Ιανουαρίου 1943, μετά τη λήξη της προθεσμίας καταβολής του Φόρου Περιουσίας, ορίστηκαν οι αρχές της "υποχρεωτικής εργασίας".⁵ Σύμφωνα με τον κανονισμό αυτό, μεταφέρονταν σε τόπους εργασίας κατά σειρά προτεραιότητας

1. Όσοι δεν κατέβαλαν ούτε τμήμα του οφειλόμενου από αυτούς Φόρου Περιουσίας
2. Εν συνεχεία, όσοι παρόλο που κατέβαλαν εν μέρει τον φόρο φυγάδεψαν περιουσιακά στοιχεία τα οποία ήταν δυνατόν να κατασχεθούν,
3. Όσοι δεν φυγάδεψαν περιουσιακά στοιχεία και έδειξαν καλή πρόθεση όσον αφορά την καταβολή του χρέους τους.⁶

Ο κανονισμός επεδίωκε να αναγκάσει τους υπόχρεους να δείξουν καλή πρόθεση όσον αφορά την καταβολή του φόρου και να περιορίσει τον αριθμό αυτών που διαμαρτύρονταν.

Στη συνεδρίαση του Υπουργικού Συμβουλίου της 7ης Ιανουαρίου 1943, κατά την οποία εγκρίθηκε ο κανονισμός αυτός, ορίστηκαν και οι αρχές σχετικά με την διεξαγωγή της είσπραξης του Φόρου Περιουσίας.⁷ Σύμφωνα με τον "μυστικό" αυτόν κανονισμό που υπογράφηκε από όλους τους Υπουργούς, συμπεριλαμβανομένου και του Πρωθυπουργού Ινονού και διαβιβάστηκε σε όλα τα τμήματα Εφορίας, επιτρέπεται οι τράπεζες και οι άλλοι οργανισμοί να "διευκολύνουν" τους υπόχρεους οι οποίοι δεν μπορούν να καταβάλουν το

⁵ "Διάταγμα περί εφαρμογής των άρθρων 12 και 13, τα οποία περιέχουν τις διατάξεις περί υποχρεωτικής εργασίας του υπ' αριθμόν 4305 νόμου περί Φόρου Περιουσίας", *Επίσημη Εφημερίδα*, αριθ. 5302, 12 Ιανουαρίου 1943.

⁶ Faik Ökte, ο.π., σ. 225-227, ελλ. έκδοση σ. 225.

σύνολο της οφειλής τους εντός των δεκαπέντε πρώτων ημερών. Ως "διευκόλυνση" προσπαθούν εδώ να αφήσουν να εννοηθεί το εξής: σε περίπτωση που οι υπόχρεοι αυτοί, μετά την καταβολή των φόρων τους, αισθανθούν την ανάγκη κάποιας πίστωσης από την τράπεζα ή κάποιον άλλο παρόμοιο οργανισμό, προκειμένου να συνεχίσουν την επαγγελματική τους δραστηριότητα, συνιστάται να τους παρέχεται η στήριξη αυτή χωρίς να υπόκεινται σε διακρίσεις.

Στο δεύτερο δε άρθρο του μυστικού αυτού κανονισμού γίνεται σύσταση στα γραφεία της Εφορίας να μην πηγαίνουν τις δεκαπέντε αμέσως επόμενες ημέρες οι εφοριακοί για κατασχέσεις στις οικίες και τους τόπους εργασίας των υπόχρεων, αλλά αντίθετα να περιμένουν μέχρι το τέλος της προθεσμίας καταβολής, δηλαδή την 21η Ιανουαρίου 1943.

Το τρίτο δε άρθρο ορίζει να αρχίσει η είσπραξη, αφού λήξει η προθεσμία καταβολής και αφού παρέλθει ένας μήνας από την έναρξη της διαδικασίας είσπραξης, σύμφωνα με τις διατάξεις του "νόμου περί συλλογής περιουσιακών στοιχείων" του Φόρου Περιουσίας. Σύμφωνα με τον μυστικό κανονισμό, πρέπει να μεταβαίνουν οι υπεύθυνοι να προβούν σε κατάσχεση εφοριακοί στις οικίες και στους τόπους εργασίας τους όλων όσων έχουν καταβάλει το ήμισυ του χρέους τους και υπάρχει πιθανότητα να φυγαδέψουν στο εξωτερικό περιουσιακά τους στοιχεία και να ασκούν αμέσως δικαστική δίωξη εναντίον τους. Συνιστάται όμως να επιδεικνύεται χαλαρότητα έναντι των υπόχρεων οι οποίοι δεν έχουν την πρόθεση να φυγαδέψουν περιουσιακά τους στοιχεία στο εξωτερικό, αλλά χρειάζονται κάποιο περιθώριο χρόνου προκειμένου να συγκεντρώσουν το αναγκαίο ποσό. Συνιστάται ωστόσο, να αρχίσει το έργο της πώλησης στοιχείων της περιουσίας όσων αδυνατούν να καταβάλουν το ήμισυ έστω του χρέους τους από τους πλέον σημαντικούς υπόχρεους.

Ο Οικονομικός Έφορος της Κωνσταντινούπολης Φαΐκ Οκτέ διηγείται στα απομνημονεύματά του ως εξής τις επαφές που είχε τις μέρες εκείνες με τους υπόχρεους και πώς τους κοινοποίησε ότι θα τους μεταφέρουν στο Ερζουρούμ-Άσκαλε, με βάση τον μυστικό αυτό κανονισμό:

"Ένα μήνα μετά την αναγγελία επιβολής του φόρου αποφασίσαμε την αποστολή της πρώτης ομάδας. Το κέντρο [η Άγκυρα] υπέδειξε ως τόπο εργασίας το Άσκαλε. Σύμφωνα πάλι με τις οδηγίες που μας δόθηκαν [από την Άγκυρα] η πρώτη ομάδα θα επιλεγόταν μεταξύ των μη μουσουλμάνων στους οποίους είχε επιβληθεί φόρος άνω των 50.000 λιρών και δεν είχαν καταβάλει το 30% της οφειλής τους. Ζητήσαμε από τις εφορίες να μας πουν τα ποσά που είχαν καταβάλει οι υπόχρεοι αυτοί. Οι καταστάσεις που μας ήρθαν ήταν τραγικές. Το

⁷ Αρχείο της Προεδρίας της Δημοκρατίας, Άγκυρα, έγγραφο υπ' αριθμόν 030 18 01-100.100.17.

90% των ατόμων που ανήκαν σε αυτή την ομάδα έπρεπε να αποσταλούν [στο Άσκαλε]. Αποφασίσαμε με τον Σεβκέτ Ανταλάν [τον Πρόεδρο της Εξελεγκτικής Επιτροπής του Υπουργείου Οικονομικών] να έρθουμε σε επαφή με τους υπόχρεους και να κινηθούμε ανάλογα με το αποτέλεσμα αυτής της επαφής. Ειδοποιήσαμε αυτούς τους υπόχρεους μέσω των υποκαταστημάτων της εφορίας. Έτσι αρχίζει η επαφή μου με τους υπόχρεους αυτούς, τους οποίους αποκάλεσαν αργότερα "πελάτες του Φαΐκ μπέη". Ορισμένοι υπόχρεοι όπως ο [δικηγόρος] Σεκίπ Αντούτ και ο Γκαντ Φράνκο είπαν σαφώς ότι ο φόρος ήταν ανώτερος από την περιουσία τους και πως για τον λόγο αυτό δεν πίστευαν πως θα τον εξοφλούσαν... Ορισμένοι υπόχρεοι μίλησαν με πιο ταιριαστό τρόπο, άλλος είπε ότι πουλά την πολυκατοικία του, άλλος περιουσία του, και πως αν τους δινόταν από ένα δεκαπενθήμερο έως ένα μήνα θα εξοφλούσαν την οφειλή τους."⁸

Γνωρίζουμε ότι η πρώτη ομάδα με τους υπόχρεους που είπαν ότι "δεν πίστευαν πως θα τον εξοφλούσαν", όπως λέει ο Φαΐκ Οκτέ, στάλθηκαν σιδηροδρομικώς στο Άσκαλε στις 27 Ιανουαρίου 1943. Στην πρώτη ομάδα περιλαμβάνονταν ο δικηγόρος Σεκίπ Αντούτ, ο οποίος είχε ταχθεί ανοικτά κατά του Φόρου Περιουσίας, και ο Γκαντ Φράνκο. Οι δύο αυτοί Ισραηλίτες δικηγόροι δεν έκαναν καμία προσπάθεια να καταβάλουν τον άδικο φόρο που τους είχε επιβληθεί και διαμαρτυρήθηκαν ανοικτά εναντίον του.⁹ Στον Γκαντ Φράνκο και τον Σεκίπ Αντούτ είχε επιβληθεί ένα εξίσου πολύ υψηλό ποσό φόρου, κάτι σαν 375.000 τουρκικές λίρες. Ο Γκαντ Φράνκο κατέβαλε μόνο 1000 λίρες, ο δε Σεκίπ Αντούτ 4.000. Το ενδιαφέρον είναι ότι ο Γκαντ Φράνκο, ο οποίος είχε γεννηθεί το 1880, ήταν τότε 63 ετών. Υποθέτουμε πως και ο Σεκίπ Αντούτ είχε την ίδια περίπου ηλικία. Και οι δύο δηλαδή "δικηγόροι που διαμαρτυρήθηκαν" ήταν άνω των 55 ετών, και σύμφωνα με τον νόμο περί Φόρου Περιουσίας ο οποίος είχε ψηφισθεί μόλις πριν μερικούς μήνες, δεν ήταν δυνατόν να αποσταλούν στο Άσκαλε.

Το Υπουργικό Συμβούλιο συνεδρίασε προκειμένου να τιμωρήσει τους δύο δικηγόρους και έλαβε νέα απόφαση. Στις 20 Ιανουαρίου 1943 το Υπουργικό Συμβούλιο υπό την προεδρία του Προέδρου της Δημοκρατίας Ινονού αποφάσισε " την εφαρμογή του μέτρου της υποχρεωτικής εργασίας ...όσον αφορά τους υπόχρεους που υπερβαίνουν το 55ο έτος

⁸ Φαΐκ Οκτέ, ο.π. σ. 217. (Η μετάφραση, απευθείας από το τουρκικά, δική μου, καθώς το δημοσιευμένο ελληνικό κείμενο αποτελεί, χωρίς καμία αμφιβολία, μετάφραση από την αγγλική έκδοση. Σ.τ.Μ.)

⁹ Ο Πρωθυπουργός Σαράτσογλου υπήρξε μαθητής του Νομικού Γκαντ Φράνκο. Την παθητική αντίσταση του Φράνκο κατά του Φόρου Περιουσίας περιγράφει ως εξής στα απομνημονεύματά του ο φίλος του Ναΐλ Μόραλη: "Όταν βγήκε ο Φόρος Περιουσίας που είχε εγκρίνει ο Σαράτσογλου, ο Γκάντ Φράνκο άρχισε να μουρμουρίζει διάφορα δεξιά κι αριστερά κατά του μέτρου αυτού. Όταν μάθαμε ότι είχε θιγεί ο Πρωθυπουργός που τα άκουσε του είπαμε επανειλημμένως εγώ και άλλοι φίλοι να κρατά τη γλώσσα του, γιατί θα βρει το μελά του. Δεν έπιασαν τόπο τα λόγια μας. Του επέβαλαν πολύ βαρύ φόρο. Το [Μπαχτιάρ] Χαν πουλήθηκε [στη Λεωφόρο Μπανκαλάρ (=Τραπεζών) στο Καράκιοϊ ιδιοκτήτης του οποίου ήταν ο Γκαντ Φράνκο]." Βλ. Nail Morali, *Mütarekede İzmir: Önceleri ve Sonraları*, Κωνσταντινούπολη, 1976, σ. 83-84

ηλικίας".¹⁰ Ως αποτέλεσμα της διοικητικής φύσεως αυτής αλλαγής κατέστη δυνατόν να αποσταλεί ο Γκαντ Φράνκο στο Άσκαλε, ενώ πουλήθηκε στη συνέχεια σε πλειστηριασμό το κτίριο γραφείων του οποίου ήταν ιδιοκτήτης στο Καράκιοϊ.

Κατά τον ίδιο τρόπο στάλθηκε με την πρώτη ομάδα στο Άσκαλε και ο δικηγόρος Σεκίπ Αντούτ ενώ πουλήθηκε η οικοσκευή του σε πλειστηριασμό. Οι πληροφορίες της πώλησης της οικοσκευής του δημοσιεύθηκαν λεπτομερώς στις εφημερίδες, οι οποίες και περιέγραψαν με κάθε λεπτομέρεια με τι τρόπο τιμωρούνται τέτοιου είδους αντιστάσεις.¹¹ Δημοσιεύοντας ο τύπος της Κωνσταντινούπολης τις ιστορίες αυτές πώλησεων αφενός έδινε ένα μάθημα στους άλλους υπόχρεους που δεν ήθελαν να εξοφλήσουν το χρέος τους, κι από την άλλη συμμετείχε ενεργά στη διαδικασία είσπραξης. Η είδηση σχετικά με την πώληση στην οικία του δικηγόρου Σεκίπ Αντούτ δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα ως εξής:

“ Η πώληση άρχισε στην πολυκατοικία στις 10.30 ... Το διαμέρισμα ήταν στενό. Τα δωμάτια μικρά. Δύσκολα μπορούσε κανείς να διασχίσει το διάδρομο. Μέσα σε ένα πολύ μικρό χώρο είχαν μαζευτεί τουλάχιστον 100 -150 άτομα. Κανείς δεν μπορούσε να δει πιο πέρα από τη γυναίκα ή τον άντρα που ήταν μπροστά ή πίσω του, ενώ ερχόταν βαθιά από κάποιο μέρος που δεν φαινόταν, σαν να 'βγαινε από πηγάδι, η φωνή του τελάλη. Όλοι αυτοί που, ανέβαιναν με λασπωμένα παπούτσια πάνω σε πολυθρόνες, καναπέδες με πουπουλένια μαξιλάρια, σε καρέκλες από μαροκέν, σε τραπεζάκια από λάκα, κρέμονταν ο ένας απ' τον ώμο του άλλου, προσπαθούσαν να δουν τα πράγματα που ήταν προς πώληση, ήταν εκεί από επιθυμία για κάποιο κελεπούρι. ...Ανάμεσα στα πράγματα που είχαν βγει προς πώληση ήταν μία ολόκληρη τραπεζαρία, μία κρεβατοκάμαρα, δύο σαλόνια, μία βιβλιοθήκη και ένα καθιστικό, και όλα τα αντικείμενα που περιείχαν αυτά τα δωμάτια. Περνούσαν από χέρι σε χέρι τα οικογενειακά άλμπουμ, παρατηρούσαν τις φωτογραφίες, ψηλάφιζαν ένα ένα τα πολύτιμα και κομινά αντικείμενα, κοίταζαν με θαυμασμό τις αντίκες, τα μπιμπελό, τους πίνακες ζωγραφικής. ”¹²

Θέλω να δώσω εδώ μία πολύ σύντομη πληροφορία σχετικά με τον νόμο περί συλλογής περιουσιακών στοιχείων. Το πιο ανάλγητο ίσως μέτρο του Φόρου Περιουσίας ήταν το δικαίωμα και η εξουσία που έδινε στο κράτος, στις περιπτώσεις που οι υπόχρεοι δεν κατέβαλλαν το χρέος τους, να προβαίνει σε πώληση των περιουσιακών στοιχείων των στενών τους συγγενών για την εξόφληση αυτού του χρέους. Το άρθρο 14 του νόμου είχε ως εξής:

¹⁰ Αρχείο του Πρωθυπουργικού Γραφείου της Δημοκρατίας, Άγκυρα. Έγγραφο υπ' αρ. 030 18 01-101.10.19.

¹¹ Στις 13 Απριλίου 1943 ο Γενικός Εισαγγελέυς της Δημοκρατίας στην Κωνσταντινούπολη σε επίσημη επιστολή προς τον Δικηγορικό Σύλλογο της Κωνσταντινούπολης ισχυρίζεται ότι ο δικηγόρος Γκαντ Φράνκο "εκφράστηκε επιθετικά κατά της ηθικής προσωπικότητας της κυβέρνησης" λόγω του Φόρου Περιουσίας, και ζητά να ξεκινήσει εναντίον του πειθαρχική διαδικασία. Βλ. Rifat N. Bali, *Devlet'in Yahudileri ve "Öteki" Yahudi*, Κωνσταντινούπολη, 2004, σ. 144.

¹² Είδηση του Σαϊτ Κεσλέρ (Sait Kesler) στην Εφημερίδα *Tan* , 5 Φεβρουαρίου 1943.

“ Όλα τα κινητά περιουσιακά στοιχεία που βρίσκονται σε καταστήματα, μαγαζιά, ντεπό, αποθήκες και άλλους παρόμοιους χώρους, και ανήκουν είτε στους ίδιους τους υπόχρεους, είτε στις/στους συζύγους τους, σε ανιόντες και κατιόντες που συγκατοικούν με αυτούς [οι γονείς κάποιου και τα παιδιά του] και στους αδελφούς του, καθώς και τα ακίνητα που είναι καταχωρημένα στο όνομα του καθενός στο κτηματολόγιο ή στη φορολογία, αποτελούν δυνάμει του παρόντος νόμου νομική εγγύηση για τον φόρο και τις προσαυξήσεις που θα ληφθούν, και με την πώλησή τους εφαρμόζονται οι διατάξεις του νόμου περί είσπραξης φορολογίας και των σχετικών ποινικών κυρώσεων ”¹³

Η κατακράτηση των περιουσιακών στοιχείων των στενών συγγενών που συγκατοικούσαν με αυτόν, ως εγγύηση για την καταβολή του χρέους του υπόχρεου, ήταν δυνατή μόνο σε αυταρχικά φασιστοειδή καθεστώτα. Στις συζητήσεις κατά τη διάρκεια κρυφής συνεδρίας της ομάδας του Λαϊκού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος (CHP), τέθηκε προς συζήτηση το άρθρο αυτό και ψηφίσθηκε, αφού περιορίσθηκε κάπως - βγήκαν οι θείοι και οι θείες! - η ευρύτερη αρχική του εμβέλεια. Ο Φαϊκ Αχμέτ Μπαρουτσού [Faik Ahmet Barutçu] περιγράφει ως εξής την ατμόσφαιρα που επικρατούσε στη συνεδρία αυτή και τον τρόπο με τον οποίο συζητήθηκε αυτό το άρθρο:

“ Σταματήσαμε πολύ και στο άρθρο 14 του νόμου. Το άρθρο αυτό λάμβανε ως εγγύηση για την καταβολή του φόρου από τον υπόχρεο τα περιουσιακά στοιχεία του/της συζύγου, γονέων και τέκνων, αδελφών και θείων που συγκατοικούσαν με αυτόν. Μετά από μακρές συζητήσεις παρέμειναν στο άρθρο τα περιουσιακά στοιχεία των συζύγων, τέκνων και αδελφών, και βγήκαν των άλλων... Κατά τη συζήτηση αυτού του άρθρου ο Πρόεδρος είπε το εξής:

- Είναι σωστό να βγουν τα περιουσιακά στοιχεία των αδελφών. Διότι αυτό αντιβαίνει προς τις αρχές του δικαίου.

Δεν άντεξα και αστεεινόμενος είπα:

- Έλεος! Πρόεδρε! Ποια άρθρα αυτού του νόμου συμφωνούν με τις αρχές του δικαίου;...

Και ο Σαράτσογλου γελώντας:

- Ακούς Υπουργέ Οικονομικών; Ακούς τι λεν για το νόμο σου;

Και μέσα στο γενικό αυξανόμενο γέλιο έληξε η συζήτηση για το άρθρο και τον νόμο αυτό ”¹⁴

Στην αρχή της διαδικασίας είσπραξης οι εφοριακοί προέβαιναν όπως είναι φυσικό στην κατάσχεση και την πώληση πρώτα απ’ όλα των περιουσιακών στοιχείων των ίδιων των υπόχρεων. Όταν όμως έφτασαν οι θερινοί μήνες του 1943 άρχισαν, προκειμένου να

¹³ Νόμος 4305 περί Φόρου Περιουσίας, *Düstür-Üçüncü Tertip*. σ. 12.

¹⁴ Faik Ahmet Barutçu, *Siyasal Anılar: 1939-1954*, Κωνσταντινούπολη, 1977, σ. 265

επισπεύσουν την είσπραξη, την πώληση και των ακινήτων που ανήκαν στους/στις συζύγους και τους γονείς των υπόχρεων.

Συναντά κανείς τις μέρες εκείνες στις εφημερίδες πολλές επίσημες αγγελίες τέτοιου είδους δημοπρασιών από την Εφορία Κωνσταντινουπόλεως. Στην εφημερίδα *Tasvir-i Efkâr* της 17ης Ιουνίου 1943 φαίνεται στην είδηση που δόθηκε από την Οικονομική Εφορία της Κωνσταντινούπολης ότι η σύζυγος του Σιμεντόφ Αλυανάκ Ρεμπέκα προσπαθούσε να πουλήσει περιουσία της προκειμένου να εξοφλήσει το χρέος του:

“Πρώτος πλειστηριασμός, για λογαριασμό των υπόχρεων του τμήματος Εφορίας Γενί Τζαμί, Σιμεντόφ Αλυανάκ και Μοσέ Αλιανάκ, δυνάμει του νόμου περί Φόρου Περιουσίας, την Πέμπτη 1.7.1943, ώρα 14.00, του προαναφερθέντος ακινήτου, κάτοχος του οποίου είναι η σύζυγος του Σιμεντόφ, Ρεμπέκα...”

Όπως αντιλαμβάνεται κανείς από τα παραπάνω ήταν αδύνατο κατά τη διάρκεια του Φόρου Περιουσίας να φυγαδέψεις περιουσιακά στοιχεία ή να γλιτώσεις από το φόρο φεύγοντας στο εξωτερικό. Σε περίπτωση που δεν έβρισκαν τον κύριο υπόχρεο εισέπρατταν την φορολογική του οφειλή βγάζοντας σε πλειστηριασμό τα περιουσιακά στοιχεία της συζύγου του, της μητέρας, του πατέρα ή των αδελφών του.

III. Κρατώντας ζωντανό το φόβο 'αποστολής στο Άσκαλε'

Μία από τις πλέον ενδιαφέρουσες διαστάσεις της είσπραξης του Φόρου Περιουσίας, ιδίως όσον αφορά τους εξαιρετικής κλάσεως υπόχρεους, ήταν το γεγονός του ότι παρέμενε σταθερή η απειλή να αποσταλούν στο Άσκαλε. Αφενός υπήρχε σοβαρή απειλή να περιληφθείς στον κατάλογο των υπόχρεων που θα αποστέλλονταν στο Άσκαλε. Αφετέρου οι αναφορές στον τύπο των συνθηκών εργασίας στο Άσκαλε δημιουργούσαν ένα κλίμα που είχε ως σκοπό να εξαναγκάσει τους υπόχρεους "να αποδεχθούν τα πάντα" προκειμένου να μην αποσταλούν εκεί. Ας τα δούμε όμως ένα ένα αυτά με τη σειρά.

Αφού έληξε στις 21 Ιανουαρίου 1943 η προθεσμία καταβολής του Φόρου Περιουσίας άρχισαν να συγκεντρώνονται οι υπόχρεοι που επρόκειτο να αποσταλούν στο Άσκαλε. Η διαδικασία αυτή εκτυλίσσεται ως εξής: Παραδίδει πρώτα απ' όλα η Περιφερειακή Οικονομική Διοίκηση στη νομαρχιακή αρχή τους καταλόγους των υπόχρεων που έπρεπε να αποσταλούν στο Άσκαλε, και στη συνέχεια ο νομάρχης (βαλής) της Κωνσταντινούπολης συλλέγει με τη συμβολή της αστυνομίας τους υπόχρεους από τα σπίτια τους και τους βάζει

να περιμένουν στις αποθήκες της περιοχής, γνωστής τότε με το όνομα Ντεμίρκαπι, που βρίσκεται δίπλα ακριβώς στον σιδηροδρομικό σταθμό του Σίρκετζι.

Δεδομένου ότι αυτοί που επρόκειτο να αποσταλούν στο Άσκαλε μεταφέρονται με “βαγόνια τρίτης θέσης συνδεδεμένα στην αμαξοστοιχία του Ερζερούμ”, δύσκολα γίνεται κατανοητό γιατί βάζουν τους “κακοπροαίρετους”, σύμφωνα με την έκφραση των εφημερίδων της εποχής, υπόχρεους να περιμένουν στο Σίρκετζι απ’ όπου ξεκινούσαν τα τρένα για την Ευρώπη. Θα έπρεπε κανονικά να τους βάλουν να περιμένουν στην ασιατική πλευρά. Τους πρώτους άλλωστε 32 εξαιρετικής κλάσεως υπόχρεους που ξεκίνησαν στις 27 Ιανουαρίου 1943 για το Άσκαλε, τους είχαν πάρει στις 23 Ιανουαρίου 1943 από τα σπίτια τους και τους είχαν εγκαταστήσει στο Μόντα Παλάς και στην Πανσιόν Απέργη, που βρίσκονταν στην ασιατική πλευρά στο Μόδι, όπου και περίμεναν πέντε ημέρες πριν αποσταλούν στο Άσκαλε. Κατά τη διάρκεια της αναμονής αυτής ορισμένοι υπόχρεοι ξεπλήρωσαν το χρέος τους και γλίτωσαν το Άσκαλε.

Δημοσιεύθηκαν τότε σε ορισμένες εφημερίδες διάφορα επικριτικά άρθρα του είδους “γιατί να τους συμπεριφέρονται τόσο καλά;”¹⁵. Λαμβάνοντας η διοίκηση στα σοβαρά την άποψη της κοινής, και καλά, γνώμης δεν τους αφήνει πια να περιμένουν σε σχετικά άνετες πανσιόν στο Μόδι αλλά τους βάζει να περιμένουν έως τη μέρα της μεταφοράς τους στο κτίριο που χρησιμοποιείτο παλιά ως αποθήκη στο Σίρκετζι-Ντεμίρκαπι.

Στις 12 Φεβρουαρίου 1943, μια μέρα δηλαδή πριν ξεκινήσει το δεύτερο караβάνι με τα 38 άτομα για το Άσκαλε, πηγαίνει ο συνταγματάρχης της αγγλικής πρεσβείας Μπινς (Binns) στο Σίρκετζι-Ντεμίρκαπι να επισκεφθεί έναν από τους υπόχρεους τον Εσκινάζι, δικηγόρο της αγγλικής πρεσβείας, και διαβιβάζει στη συνέχεια υπό μορφή έκθεσης τις εντυπώσεις του στον Άγγλο Πρέσβη Σερ Νάτσμπουλ-Χιούγκεσεν. Η έκθεση του συνταγματάρχη Μπινς είναι σημαντική διότι περιγράφει τις συνθήκες που επικρατούσαν στο Σίρκετζι-Ντεμίρκαπι:

¹⁵ Άρθρο της εφημερίδας *Tasvir-i Efkâr* στις 24 Ιανουαρίου 1943 με τίτλο “Γιατί τους συμπεριφέρονται τόσο καλά;”. Σε ένα άλλο κύριο άρθρο με το ίδιο θέμα που δημοσιεύτηκε μετά από τρεις ημέρες εξηγείται ως εξής η λογική της ένστασης που είχε διατυπωθεί στο προηγούμενο άρθρο: “Είχαμε παραπονεθεί πριν μερικές ημέρες για την άκρα αβρότητα που επιδεικνύεται, με την άνεση που τους εξασφαλίζεται στο Μόντα Παλάς και στην πανσιόν Απέργης, απέναντι σε κακοπροαίρετα άτομα που δεν πλήρωσαν το Φόρο Περιουσίας. Βλέποντας ότι ορισμένα από αυτά συγκέντρωσαν μέσα σε μια ώρα ένα φοβερό χρηματικό ποσό και γλίτωσαν τη μεταφορά, θυμηθήκαμε για μία ακόμα φορά πόσο παράλογο είναι να τους συμπεριφερόμαστε με υπερβολική αβρότητα. Όπως δεν βάζουμε να μείνουν σε πανσιόν και ξενοδοχεία οι φαντάροι μας που καλούνται να υπερασπισθούν την πατρίδα, όπως δεν τους μεταφέρουμε αυτούς σε βαγόνια πρώτης θέσης, πρέπει κατά τον ίδιο τρόπο και τους υπόχρεους του Φόρου Περιουσίας που καλούνται σε αναγκαστική υπηρεσία για την οικοδόμηση της χώρας, να τους στεγάζουμε σε στρατιωτικούς καταυλισμούς, σε αυλές τζαμιών και να τους μεταφέρουμε σε απλά βαγόνια. Την ανισότητα ως προς τα αγαθά που εξασφάλισαν από μόνοι τους αυτοί οι κακοπροαίρετοι, είναι σωστό να την πληρώσουν τουλάχιστον με ισότητα ως προς τον κόπο.” Εφημερίδα *Tasvir-i Efkâr*, 27 Ιανουαρίου 1943.

“ Επισκέφθηκα σήμερα την αποθήκη στο Ντεμίρκαπι όπου κρατούνται τις τελευταίες 40 ημέρες κάπου 40 έμποροι, δικηγόροι και άλλοι, οι οποίοι θα αποσταλούν σήμερα στο Άσκαλε, όπου βρίσκονται ήδη άλλα 32 άτομα. Το δωμάτιο όπου κρατούνται, με αστυνομική φρουρά, είναι κάπου 15 γιάρδες [13,5 μέτρα] μήκος και 8 [7,5 μέτρα] πλάτος. Περίπου 6 πόδια [2 μέτρα] πάνω από το πάτωμα ολόγυρα και στις δύο μεριές της αποθήκης, υπάρχει μία πλατφόρμα κάπου 6 [2 μέτρα] πόδια πλάτος. Οι κρατούμενοι είχαν στρώσει κατά μήκος της πλατφόρμας και στις δύο πλευρές του δωματίου ολόγυρα, ό,τι στρωσίδια (όχι στρώματα) έχουν φέρει οι ίδιοι. Δεν υπήρχε ούτε ένα έπιπλο, πέρα από μια σόμπα.

Το δωμάτιο ήταν γεμάτο από άνδρες, γυναίκες και παιδιά που είχαν έρθει να αποχαιρετήσουν τους εκτοπισμένους και να τους δώσουν πακέτα με τρόφιμα και ρούχα.

Μία εξαιρετικά καταθλιπτική και αξιοθρήνητη εικόνα. ... Είχα έρθει να δω τον δικηγόρό μας κ. Εσκενάζι, 55 περίπου χρονών. Μου είπε ότι όταν τον συνέλαβαν είχε πάνω του 11 λίρες. Τις 10 τις πήρε η αστυνομία και του είχε μείνει μία.”¹⁶

Ο μοναδικός λόγος για τον οποίο υποχρεώνονται όσοι δεν εξόφλησαν το χρέος τους να περιμένουν μέσα σε άσχημες συνθήκες είναι για να εξασφαλισθεί η επίσπευση της εξόφλησής του. Παίρνοντας με τη συμβολή της αστυνομίας τον υπόχρεο από το σπίτι του και μεταφέροντάς τον στο Σίρκετζι, του έδειχναν έτσι οι εφοριακοί ότι η υπόθεση είχε πλέον σοβαρέψει.

Έχει επίσης σημασία η επιλογή του Σίρκετζι, που ήταν περισσότερο σε κοινή θέα, ως τόπου αναμονής από μια συνοικία όπως το Μόδι, που μπορούσε τα χρόνια εκείνη να θεωρηθεί πιο απόμακρη. Διότι το Σίρκετζι βρισκόταν την εποχή εκείνη στη μέση ακριβώς του επιχειρηματικού κέντρου της Κωνσταντινούπολης. Οι φίλοι του οφειλέτη υπόχρεου, ήταν κατά πάσα πιθανότητα ιδιοκτήτες καταστημάτων και επιχειρήσεων που βρίσκονταν σε απόσταση 10 με 15 λεπτά με τα πόδια από το Σίρκετζι. Μπορούσαν να τον επισκεφθούν στο μεσημεριανό τους διάλειμμα. Διότι δεν είχαν βάλει τους οφειλέτες υπόχρεους στις αποθήκες του Ντεμίρκαπι μονάχα για να τους τρομοκρατήσουν και να εισπράξουν τα τελευταία κρυμμένα τους χρήματα αλλά και για να επισπεύσουν την είσπραξη του φόρου γενικότερα, δίνοντας συνάμα ένα μάθημα στους άλλους οφειλέτες που δεν είχαν ακόμα τεθεί υπό κράτηση σε καταυλισμό. Ο τύπος της Κωνσταντινούπολης αναφέρει με κάθε λεπτομέρεια

¹⁶ Έκθεση του συνταγματάρχη Binns, προσαρτημένη στο κείμενο που απέστειλε ο Άγγλος Πρέσβης στην Άγκυρα Sir Knatchbull-Hugessen στον Άγγλο Υπουργό εξωτερικών Anthony Eden, με ημερομηνία 5 Μαρτίου 1943 και αριθ. R2416/7/44. Η έκθεση του συνταγματάρχη Binns δεν φέρει ημερομηνία, συντάχθηκε όμως κατά πάσα πιθανότητα στις 12 Φεβρουαρίου 1943 όταν ξεκίνησε το δεύτερο караβάνι με τους οφειλέτες φορολογούμενους. (Η μετάφραση του αποσπάσματος έχει γίνει απευθείας από το αγγλικό πρωτότυπο - Σ.τ.Μ.)

τα ονόματα των υπόχρεων που βρίσκονται συγκεντρωμένοι στο Σίρκετζι ή μεταφέρονται στο Άσκαλε, τον φόρο που χρωστούν και το ποσό που έχουν καταβάλει έως τη μέρα εκείνη.¹⁷

IV. Η απειλή του Άσκαλε και ο συνεργαζόμενος με την εξουσία Τύπος της Κωνσταντινούπολης

Ένας μονάχα δημοσιογράφος είναι παρών στην πρώτη ομάδα που αναχωρεί από τον σιδηροδρομικό σταθμό του Χαϊντάρπασα το βράδυ της 27ης Ιανουαρίου 1943 για το Άσκαλε: ο Φεριντούν Καντεμίρ από την εφημερίδα *Tasvir-i Efkâr*. Ο ιδιοκτήτης και αρχισυντάκτης της εφημερίδας Ζιγιάντ Εμπουζιγιά (Ziyad Ebüzziya) επιβίβασε στο τρένο τον Φεριντούν Καντεμίρ για να κάνει ειδικά ρεπορτάζ κατά τη διάρκεια του ταξιδιού και στο στρατόπεδο εργασίας.¹⁸ Όταν ξαναδιαβάζει κανείς μετά από χρόνια τη σειρά των άρθρων του Καντεμίρ, αντιλαμβάνεται ότι τα ρεπορτάζ αυτά είχαν σκοπό να δείξουν σε όσους είχαν μείνει στην Κωνσταντινούπολη πόσο κακό μέρος ήταν το Άσκαλε, και να αποτελέσουν με τον τρόπο αυτό τη συμβολή της εφημερίδας *Tasvir-i Efkâr* στην είσπραξη του Φόρου Περιουσίας.

Στα ρεπορτάζ του Άσκαλε που διήρκεσαν μία εβδομάδα περιγράφονται οι ελλείψεις, οι 15 βαθμοί κάτω από το μηδέν το κρύο και οι κακουχίες που υπέμεναν αστοί μη μουσουλμάνοι μειονοτικοί οι οποίοι δεν είχαν βγει ποτέ έως τότε στη ζωή τους από την Κωνσταντινούπολη, προσπαθώντας να προσαρμοσθούν στις συνθήκες εργασίας του χωριού Πιρνάκαπαν σε υψόμετρο 1720 μέτρα πάνω από τη θάλασσα. Δημοσιεύονται επίσης φωτογραφίες των υπόχρεων να καθαρίζουν από τα χιόνια τον αυτοκινητόδρομο Τραπεζούντας-Ιράν. Ο Φεριντούν Καντεμίρ περιγράφει ως εξής στο ρεπορτάζ του την πρώτη ημέρα εργασίας των υπόχρεων:

" Με καζμάδες και φτυάρια στον ώμο παρατάχθηκαν στο δρόμο οι υπόχρεοι. Κατεύθυνση το χιονοσκεπέαστο όρος Κοπ που κάλυπτε, σαν να κρεμόταν θαρρείς από τον ουρανό, όλο τον ορίζοντα, δίνοντας την εντύπωση πως ήταν πάλλευκο και απαλό. Σε δρόμους έρημους που δεν περνούσε μήνες τώρα ψυχή, προχωρά σιγά σιγά προς τα πάνω, με το χιόνι να της έρχεται έως τη μέση, μια ομάδα από 32 περίεργα ντυμένα άτομα, με φετρ καπέλα, κασκέτες, πανταλόνια του γκολφ, πλεκτά πουλόβερ με σκοτσέζικα σχέδια, και καπέλα με κασκόλ που προστατεύουν τα αυτιά από το κρύο. Μπροστά τους ο επικεφαλής της ομάδας. Υπάρχουν μερικοί ένοπλοι για προστασία. Καθώς περνούν πάνω από συμπαγείς

¹⁷ " Μεταφέρθηκαν χθες και πάλι στον καταυλισμό του Ντεμίρκαπι 26 κατοικοί " Εφημερίδα *Tasvir-i Efkâr*, 3 Απριλίου 1943. Βλ. επίσης, "69 ακόμα κατοικοί υπόχρεοι του Φόρου Περιουσίας μεταφέρθηκαν στο Άσκαλε", *Tasvir-i Efkâr*, 3 Απριλίου 1943.

¹⁸ Συνέντευξη που πραγματοποιήθηκε στην οικία του μακαρίτη Ζιγιάντ Εμπουζιγιά στο Καντίκιοι στις 5 Ιουνίου 1992.

λόγω του ανέμου μάζεψ χιονιού, οι υπόχρεοι είναι αναγκασμένοι να κρατιούνται ο ένας από τον άλλο μην τυχόν και γλιστρήσουν και κατακυλήσουν εκατοντάδες μέτρα κάτω."¹⁹

Εφιστώ την προσοχή στο ότι ο τρόπος με τον οποίο περιγράφεται στην είδηση αυτή ο κρύος καιρός και οι δύσκολες συνθήκες εργασίας αποσκοπεί στον εκφοβισμό όσων αντιστέκονται στην Κωνσταντινούπολη προκειμένου να μην καταβάλουν το φόρο. Ενώ η έμφαση στην εξαιρετικά "αστική" ενδυμασία των υπόχρεων και την απειρία τους απέναντι στις βαριές χειμερινές συνθήκες συνιστά στην ουσία διακωμώδησή τους.

Η πρώτη ομάδα που ξεκίνησε στις 27 Ιανουαρίου 1943 σιδηροδρομικώς από την Κωνσταντινούπολη έφθασε στο σιδηροδρομικό σταθμό του Άσκαλε το Σάββατο 30 Ιανουαρίου το πρωί. Οι υπόχρεοι μεταφέρθηκαν στη συνέχεια με καμιόνι στο χωριό Πιρνάκαπαν. Η επομένη ημέρα ήταν Κυριακή, ημέρα δηλαδή της εβδομαδιαίας αργίας. Δεν έπρεπε κανονικά να αναγκασθούν να εργασθούν οι υπόχρεοι την Κυριακή, αρχίζουν όμως να εργάζονται στις 7.30 η ώρα το πρωί. Όταν μετά τις εκλογές του 1950 ήρθε στην εξουσία το Δημοκρατικό Κόμμα, άρχισαν να συζητούνται στην κοινή γνώμη τα διάφορα μέτρα που είχε πάρει το Λαϊκό Ρεπουμπλικανικό Κόμμα κατά την περίοδο του μονοκομματισμού. Αφηγούμενος το 1953 στην εφημερίδα *Hizmet* ένας υπόχρεος τις ημέρες εκείνες έλεγε τα εξής:

"Παρόλο που ήταν Κυριακή, επέμεναν την επόμενη ημέρα να μας βγάλουν να δουλέψουμε. Έγιναν για το λόγο αυτό διάφορες συζητήσεις. Στο τέλος όμως βγήκαμε για δουλειά. Μας έδωσαν σε όλους ένα ξύλινο φτυάρι και μας έδειξαν μια περιοχή προς την κατεύθυνση του όρους Κοπ, που την έλεγαν Ξύλινη Γέφυρα (Tahta Köprü)... Όταν φθάσαμε εκεί καταλάβαμε για ποιο λόγο μας είχαν βγάλει για δουλειά την Κυριακή. Για να τραβήξουν φωτογραφία τους δύο δικηγόρους, τον Γκαντ Φράνκο και τον Σεκίπ Αντούτ να φτυαρίζουν το δρόμο. Γιατί γυρίσαμε πίσω μόλις τραβήχτηκαν οι φωτογραφίες. Εργαζόμασταν πια κάθε πρωί από τις 8 έως το μεσημέρι, και το απόγευμα από τις 14.00 έως τις 17.00. Δουλειά μας ήταν να καθαρίζουμε τον δρόμο Τραπεζούντας-Ιράν. Μια δυο μέρες τη βδομάδα δουλεύαμε χωρίς να σταματάμε καθόλου το μεσημέρι."²⁰

Όταν δημοσιεύθηκαν στην εφημερίδα *Tasvir-i Efkâr* οι ειδήσεις και οι φωτογραφίες αυτές, τηλεφώνησε από την Άγκυρα ο Πρωθυπουργός Σουκρού Σαράτσογλου στον ιδιοκτήτη της εφημερίδας Ζιγιάντ Εμπουζιγιά και του ζήτησε να σταματήσει η δημοσίευση.

¹⁹ Ρεπορτάζ του Φερντινόν Καντεμίρ. εφημερίδα *Tasvir-i Efkâr*, 2 Φεβρουαρίου 1943.

²⁰ Οι φωτογραφίες αυτές δημοσιεύτηκαν στην εφημερίδα *Tasvir-i Efkâr* στο τεύχος της 11ης Φεβρουαρίου 1943. Βλ. Rifat Bali, "1952 yılı: *Hizmet* gazetesinin Varlık Vergisi ile ilgili yayını", *Toplumsal Tarih*, αριθ. 173, Μάιος 2008, σ. 32.

Ο Πρωθυπουργός Σαράτσογλου σκεφτόταν ότι τα ρεπορτάζ του Καντεμίρ θα αμαύρωναν την εικόνα της Τουρκίας στο εξωτερικό. Διακόπτεται η δημοσίευση και καλείται επειγόντως ο Καντεμίρ στην Κωνσταντινούπολη. Όταν επέστρεψε ο Καντεμίρ στην Κωνσταντινούπολη πληροφορείται ότι ο Πρωθυπουργός Σαράτσογλου είναι πολύ οργισμένος, κανείς δε από τον κυβερνητικούς κύκλους δεν επιθυμεί στη συνέχεια να συναντηθεί μαζί του. Ο Καντεμίρ, ο οποίος θέλει να αποκαταστήσει ως δημοσιογράφος τις σχέσεις του με τους κυβερνητικούς κύκλους, βρίσκει την ευκαιρία τον Αύγουστο του 1943 στα εγκαίνια της Έκθεσης της Σμύρνης να συναντηθεί με τον Πρωθυπουργό Σαράτσογλου και να συζητήσει το θέμα αυτό. Ο Καντεμίρ δημοσίευσε το 1962 για πρώτη φορά το περιεχόμενο αυτής της συζήτησης σε ένα δοκίμιο με τίτλο "*Η Πρόσφατη Ιστορία μας*".

Ο Πρωθυπουργός Σαράτσογλου είχε επικρίνει τον Καντεμίρ ότι δεν συλλογίστηκε την αντίδραση που θα δημιουργούσαν στο εξωτερικό οι ειδήσεις που έστειλε από το Άσκαλε και του είχε θέσει το ερώτημα "Δεν σκέφθηκες καθόλου τι θα πει ο [έξω] κόσμος;". Ο Καντεμίρ του είχε τότε απαντήσει πως "το συμφέρον της χώρας απαιτούσε να γράψω το σωστό" διηγούμενος ως εξής την εσωτερική λογική των κειμένων που είχε στείλει από το Άσκαλε προς δημοσίευση:

"Τις ημέρες εκείνες μονάχα στην Κωνσταντινούπολη υπήρχαν πάνω από 50.000 που υπόκειντο σε μεταφορά στο Άσκαλε. Όλοι μας αντιλαμβανόμασταν πως πολλοί απ' αυτούς έδειχναν να αποφεύγουν να πληρώσουν τα χρέη τους λέγοντας "Δεν βαριέσαι, ας με πάνε, δεν πρόκειται να μ' αφήσουν εκεί μέχρι να πεθάνω... Μετά από κάποιο διάστημα θα γλιτώσω, θα γυρίσω πίσω και θα ξαναβρώ τα λεφτά μου", νομίζοντας πως θα πάνε στο Άσκαλε και θα κάθονται. Σε τι άλλο σκοπό πέρα από το συμφέρον της χώρας μπορούσε να αποβλέπει το να προτρέψεις κάτι τέτοιους να πληρώσουν τα χρέη τους φοβίζοντάς τους ότι, όχι μόνο δεν θα τους πάνε εκεί για διασκέδαση, αλλά αντίθετα ότι θα δουλέψουν κάτω από τις πιο σκληρές στερήσεις;"²¹

Όπως γίνεται αντιληπτό από τα παραπάνω ο τύπος της Κωνσταντινούπολης διαδραμάτισε ενεργό ρόλο στη διαδικασία συλλογής του φόρου επηρεάζοντας ψυχολογικά τους υπόχρεους που ήταν στην Κωνσταντινούπολη. Όλες όμως αυτές οι αφηγήσεις άσκησαν επιρροή ιδίως μεταξύ της περιόδου από 27 Ιανουαρίου που στάλθηκε η πρώτη ομάδα για Ερζουρούμ-Άσκαλε και 13 Φεβρουαρίου 1943 που ξεκίνησε για εκεί η δεύτερη. Κανείς δημοσιογράφος δεν πήγε με τις ομάδες στη συνέχεια στο Ερζουρούμ-Άσκαλε και με εντολή

²¹ Feridun Kandemir, "Varlık Vergisi ve Saracoğlu", *Yakın Tarihimiz*, τόμος 1, σ. 182.

του Πρωθυπουργού Σαράτσογλου απαγορεύτηκε η δημοσίευση στον τύπο της Κωνσταντινούπολης ειδήσεων σχετικά με τη ζωή των υπόχρεων στο Άσκαλε.

V. Η ζωή στο Άσκαλε

Το ημερολόγιο του μακαρίτη Γιώργου Χατζηδημητριάδη για το Ερζερούμ-Άσκαλε έχει μεγάλη αξία για μας, καθώς δεν διαθέταμε, μέχρι που το διαβάσαμε, πολλά στοιχεία όσον αφορά τις συνθήκες κάτω από τις οποίες έζησαν οι υπόχρεοι του Φόρου Περιουσίας από τις 30 Ιανουαρίου έως τις 6 Αυγούστου 1943 στο Ερζερούμ-Άσκαλε, ούτε όσον αφορά τη δουλειά που έκαναν.

Ο αλευρέμπορας Γιώργος Χατζηδημητριάδης καταγόταν από τη Νίγη και το κατάστημά του βρισκόταν στο Ομέρ Αμπέντ Χαν, στο Καράκιοϊ. Είχε ένα μαγαζί στο Γαλατά, στη λεωφόρο Φερμενετζιλέρ αρ. 113, το οποίο και νοίκιαζε.²² Το άλλο του μαγαζί βρισκόταν στην οδό Τουγτζουλάρ 12 στο Εμίνονου.²³ Το σπίτι όπου κατοικούσε ο Γιώργος Χατζηδημητριάδης με τη γυναίκα και τα παιδιά του ήταν στο Καντίκιοϊ. Το σπίτι αυτό πουλήθηκε μαζί με όλη του την οικοσκευή κατά τη διάρκεια του Φόρου Περιουσίας.²⁴ Η συνολική οφειλή Φόρου Περιουσίας του Γιώργου Χατζηδημητριάδη ήταν 138.000 λίρες. Δεν γνωρίζουμε τι τμήμα του ποσού αυτού καταβλήθηκε προτού αποσταλεί στο Άσκαλε.

Ο Γιώργος Χατζηδημητριάδης ξεκίνησε από τον σιδηροδρομικό σταθμό του Χαϊντάρπασα, με την πέμπτη ομάδα που αναχώρησε από την Κωνσταντινούπολη στις 22 Μαρτίου 1943, και έφθασε στο Άσκαλε το απόγευμα της 25ης Μαρτίου. Όταν έφθασε η ομάδα στο Άσκαλε τους διέταξαν, μόνο και μόνο για να τους ταλαιπωρήσουν, να πάνε στο χωριό Εβρενλί (νέα ονομασία Ταζεγκιούλ) το οποίο βρίσκεται σε απόσταση 25 χλμ. από το Άσκαλε. Νοίκιασαν έλκηθρα για να μπορέσουν να πάνε εκεί, και σε έναν τόπο με χιόνι 60 εκατ. ταξίδεψαν διασχίζοντας μέσα σε φοβερό κρύο παγωμένα ποτάμια. Ήρθε στη συνέχεια διαταγή να πάνε στο Ερζουρούμ: Στις 30 Μαρτίου 1943 ο Χατζηδημητριάδης γράφει στο ημερολόγιό του τα εξής:

²² Το μαγαζί του Χατζηδημητριάδη στο Γαλατά βγήκε σε πλειστηριασμό εκτιμημένο στην τιμή των 504 τουρκικών λιρών και πουλήθηκε. Η αγγελία της πώλησής του δημοσιεύθηκε στις 26 Ιουλίου 1943 στην εφημερίδα *Tasvir-i Efkâr*.

²³ Και αυτό το μαγαζί βγήκε σε πλειστηριασμό εκτιμημένο στην τιμή των 360 τουρκικών λιρών και πουλήθηκε. Η αγγελία της πώλησής του δημοσιεύθηκε στις 24 Ιουνίου 1943 στην εφημερίδα *Tasvir-i Efkâr*.

²⁴ Το σπίτι αυτό, το οποίο βρισκόταν στην οδό Χατζή Σουκρού αριθ. 18-20, της συνοικίας Τζαφέρ Αγά στο Καντίκιοϊ, βγήκε σε πλειστηριασμό εκτιμημένο στην τιμή των 4.400 τουρκικών λιρών και πουλήθηκε. Η αγγελία της πώλησής του δημοσιεύθηκε στις 31 Ιουλίου 1943 στην εφημερίδα *Tasvir-i Efkâr*.

"Ήρθε στο δεκανέα διαταγή να ξεκινήσουμε αύριο στις 7 για το Ερζερούμ με δικό μας μέσο. Λένε πως είναι 6 ώρες δρόμος το Ερζερούμ. Χρειαζόμαστε 15-20 έλκηθρα για τις αποσκευές μας. Είναι όμως δύσκολο να τα εξασφαλίσουμε αμέσως. Γίνανε επαφές με τους χωρικούς και συμφωνήθηκε να είναι την επομένη έτοιμα τα έλκηθρα με τα βόδια. Παρόλο που εμείς μπορούσαμε να πάρουμε με 60 γρόσια το τραίνο από τους σταθμούς Καντιλί ή Τσιτσεκλί, δεν μας το επέτρεψαν. Μας είπαν ότι πρέπει να πάμε στο Ερζερούμ πεζή. Αυτή ήταν, είπαν, η διαταγή."

Ο Γιώργος Χατζηδημητριάδης διέσχισε την ίδια διαδρομή στις 6 Αυγούστου 1943 - αυτή τη φορά από το Ερζερούμ με κατεύθυνση το Άσκαλε - σε δύομισι μονάχα ώρες με το τρένο. Είναι πολύ σαφής ο λόγος για τον οποίο ήθελε η διοίκηση να κάνουν σε δύο περίπου μέρες ένα ταξίδι που στην ουσία διαρκεί δύομισι ώρες με το τρένο. Ήθελε να τους ταλαιπωρήσει κάτω από ακραίες καιρικές συνθήκες, να τους αναγκάσει να ξοδέψουν μέχρι και το τελευταίο γρόσι που είχαν στην τσέπη τους ώστε να αποκαλύψουν τα χρήματα που πίστευε πως είχαν βάλει κάπου στην άκρη. Αφού κατόρθωσαν να φτάσουν μέσα σε εξαιρετικά δυσμενείς συνθήκες και ξοδεύοντας συνεχώς χρήματα σε δύο τελικά ημέρες οι υπόχρεοι στο Ερζερούμ κατέλυσαν στην πόλη σε ένα κακό ξενοδοχείο.

Δεν υπήρχε κανένα σχέδιο εργασίας, εκπονημένο εκ των προτέρων, για τους υπόχρεους που ήταν υποχρεωμένοι να εργασθούν για να εξοφλήσουν την οφειλή τους. Οι υπάλληλοι σε τοπικό επίπεδο του Υπουργείου Δημοσίων Έργων αναγκάστηκαν να δημιουργήσουν εργασίες για τα άτομα αυτά. Οι εργασίες αυτές μπορούσαν να είναι από καθαρισμός των δρόμων του Ερζερούμ από τα σκουπίδια έως καθαρισμός του αυτοκινητόδρομου Τραπεζούντας-Ιράν από τα χιόνια. Από τις αρχές Ιουνίου και έπειτα οι καιρικές συνθήκες βελτιώθηκαν και δεν υπήρχε δουλειές. Εξετάζοντας το ημερολόγιο του Γιώργου Χατζηδημητριάδη βλέπουμε ότι είναι αρκετές οι μέρες που δεν τους βγάζουν για δουλειά τον Ιούνιο.

Ίσως να μην ήταν πολύ επαχθείς οι συνθήκες εργασίας στο Ερζερούμ, οι άνθρωποι όμως αυτοί που είχαν έρθει από την Κωνσταντινούπολη δεν ήταν καθόλου συνηθισμένοι σε χειρωνακτικές εργασίες. Πέρα από το ότι τους πλήγωνε η ασχήμια των χώρων όπου διέμεναν και το γεγονός του ότι ο λαός του Ερζερούμ τους περιφρονούσε όταν καθάριζαν την πόλη απ' τα σκουπίδια.

Όπως και οι υπόχρεοι που πήγαν στο Άσκαλε, ο Χατζηδημητριάδης άρχισε να δουλεύει μια Κυριακή (4 Απριλίου 1943) και διηγείται ως εξής την πρώτη ημέρα της εργασίας:

"Καθώς ήταν Κυριακή μερικοί σύντροφοι πήγαν στο χαμάμ. Ήρθε στο μεταξύ διαταγή να είμαστε έτοιμοι για δουλειά στις μία και στις μία ακριβώς πήγαμε στοιχισμένοι δυο δυο στη σειρά ομαδικά. Το κτίριο της ομάδας ήταν 20 λεπτά δρόμο απ' το ξενοδοχείο μας. Επειδή ήταν Κυριακή, ο λαός της Ερζερούμ ήρθε να μας χαζέψει και πολλοί γελούσαν και μας κοροΐδευαν λέγοντας λόγια προσβλητικά. Στο κτίριο της Ομάδας μας έδωσαν καζμάδες, φτυάρια και χειράμαξες, και μας διέταξαν να καθαρίσουμε τα χιόνια και τις διάφορες βρωμιές που είχε στο δρόμο. Δουλέψαμε μέχρι τις 17.30. Δεν έλειπαν οι θεατές γύρω απ' το κτίριο. Το μέρος όπου δουλεύαμε ήταν ένα απ' τα πίσω σοκάκια, δεν είχε καμιά σχέση ούτε με πέρασμα ούτε με καθαριότητα, ήταν στην κυριολεξία ένας σκουπιδότοπος. Έτσι, παρόλο που δεν ήταν πολύ κρύος ο καιρός, ένοιωθες κάτω απ' τον καζμά τη μπόχα."

Ο λόγος που βάζουν τον Χατζηδημητριάδη και τους συντρόφους του να δουλέψουν την Κυριακή είναι για να εξασφαλίσουν την περιφρόνηση και την διακωμώδησή τους από τον λαό του Ερζερούμ που έχει τη μέρα εκείνη αργία. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι, βάζοντας τους υπόχρεους να καθαρίσουν τις βρωμιές και προτρέποντας τον κόσμο να τους κοροΐδεύει επινόησαν μία εξαιρετικά ταπεινωτική μέθοδο για να σπάσουν την ψυχολογική τους αντίσταση. Φαντάζονταν μάλλον πως χρησιμοποιώντας τέτοιες μεθόδους θα έκαναν τους υπόχρεους να αποκαλύψουν τα χρήματα που φύλαγαν κρυφά στην άκρη στην Κωνσταντινούπολη και να προτιμήσουν να γλιτώσουν από την υποχρεωτική εργασία καταβάλλοντας το φόρο. Εκτός όμως από την ψυχολογική πίεση και την καταπίεση που είχαν να υποστούν, έκανε κρύο τσουχτερό και τέσσερις από τους ηλικιωμένους υπόχρεους δεν άντεξαν στις δυσμενείς συνθήκες του Ερζερούμ, αρρώστησαν και πέθαναν.

Όλα αυτά τα αρνητικά στοιχεία των δύο πρώτων μηνών στη συνέχεια περιορίζονται. Όπως πολύ ωραία λέει μια παλιά παροιμία "Ο νόμος του Οθωμανού κρατά δυο μέρες!" Μόλις αρχίζει και ζεσταίνει ο καιρός στο Ερζερούμ και το Άσκαλε αρχίζουν όλα και χαλαρώνουν. Οι υπόχρεοι έχουν συνηθίσει πια στη χειρωνακτική εργασία, έχουν μάθει την πόλη του Ερζερούμ και έχουν δημιουργήσει κοινωνικές σχέσεις που τους επιτρέπουν να έχουν κάποια άνεση. Μπορούν να πηγαίνουν τις Κυριακές στο καφενείο, στα εστιατόρια, σε ιπποδρομίες ή να κάνουν ελεύθερα βόλτα στην πόλη τον ελεύθερο χρόνο τους. Ορισμένοι μάλιστα από αυτούς βρήκαν ακόμα και δουλειά σε μαγαζιά χρυσοχόων ή ραφτών. Καθώς καταφθάνουν νέες ομάδες στο Ερζερούμ ορισμένοι πολύ φτωχοί υπόχρεοι εξασφαλίζουν τα προς το ζην μαγειρεύοντάς τους φαγητό, φτιάχνοντας και πουλώντας τους τσάι ή καφέ.

Στην επιστολή που έστειλε στις 29 Απριλίου 1943 στην οικογένειά του ο Γιώργος Χατζηδημητριάδης διηγείται πώς έχει στηθεί μία κατάσταση όσον αφορά το μαγείρεμα του φαγητού στο Ερζερούμ, γράφοντας τα εξής:

«Την Κυριακή ο φίλος μας ο Ιστίλ [Στυλιανός] αγάς έδωσε πατάτες με κιμά (μουσακά) στο φούρνο, βάλαμε όλοι λεφτά, 90 γρόσια αναλογούσαν στον καθένα, φάγαμε μεσημέρι βράδυ με τον Αρμενάκ. Τη Δευτέρα έφαγα φασόλια πλακί και κομπόστα βερίκοκο. Έχει δυο αδέρφια, γκαρσόνια στο Παρκ Οτέλ, 12000 λίρες οφείλει ο καθένας τους. Φτιάχνουν και πουλούν εδώ τσάι, καφέ, να βγάλουν λέει τα έξοδά τους.»²⁵

Όπως και να το κάνουμε, οι υπόχρεοι που φτάνουν στο Ερζερούμ- Άσκαλε με τις πέντε πρώτες ομάδες είναι πιο εύποροι. Αυτοί που φτάνουν μετά είναι άτομα που δούλευαν ως μικροεπαγγελματίες ή εργάτες. Δεν έχουν λεφτά, και οι οικογένειές που άφησαν πίσω τους ζουν σε εξαιρετικά κακές συνθήκες.

Η βασική στεναχώρια όλων των υπόχρεων στο Ερζερούμ-Άσκαλε είναι οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι οικογένειες που άφησαν πίσω τους. Στο γράμμα προς τη γυναίκα του Ελπίδα ο Γιώργος Χατζηδημητριάδης, αφού της διηγηθεί με λίγα λόγια την καθημερινή του ζωή και της πει πως έχει παχύνει λίγο, τις γράφει τα εξής:

"Αυτά δια να μη ανησυχείτε. Το σπουδαίον είναι ότι με καταλαμβάνει συγκίνησις μεγάλη όταν σκέπτομαι εσάς που εκτός του χωρισμού σάς αφήκα πελάδες [μπελάδες] και σκοτούρες τις οποίες δεν ξεύρω πώς θα αντιμετωπίσετε. Θα ήθελα και προς ιδικήν σας ησυχίαν και προς ιδικήν μου να θεωρήσετε ότι όλα είναι χαμένα και ότι μας μένουν τα παιδιά μας πράγμα που είναι το σπουδαιότερον. [...] Εδώ υπάρχουν σύντροφοι φορολογηθέντες με 10 και 20.000 και δεν έχουν τίποτε στην δζέπην [τζέπην] των. Κάποιος πλένει τα πιάτα της παρέας Νικολαΐδου δια να του δίδουν να τρώγη. Έχει φορολογηθή (Ρωμηός δυστυχώς) με 18.000. Φαντάζομαι τι να κάμνη η οικογένειά του. Εις τας στιγμάς της απογνώσεώς μου πρέπει πάντα να λέγω «Δόξα σοι ο Θεός». Εάν ήξευρα ότι αντιμετωπίζετε με ψυχραιμίαν την κατάστασίν μας η ψυχή μου θα είχε περισσότερον σθένος αλλά ποίος θα με κάμη να πιστεύσω ή και να ελπίσω εις τοιούτον τι."²⁶

Είπαμε παραπάνω πως αφού πέρασαν οι δύο πρώτοι μήνες στο Ερζερούμ και ζέστανε ο καιρός άρχισε να παρατηρείται κάποια χαλάρωση στις συνθήκες εργασίας και την πειθαρχία. Η ίδια χαλάρωση γίνεται αισθητή και μεταξύ των υπόχρεων που μένουν στα χωριά του Άσκαλε. Για τους υπόχρεους μάλιστα που έμεναν σε χωριά δεν έλεγε να περάσει ο καιρός.

Ο τριανταοχτάχρονος ψιλικατζής Λεόν Μπαχάρ στάλθηκε στο Άσκαλε γιατί δεν μπορούσε να πληρώσει τον φόρο των 120.000 λιρών που του είχε επιβληθεί. Είχε αφήσει

²⁵ Από την επιστολή που έγραψε στα τουρκικά ο Γιώργος Χατζηδημητριάδης στις 29 Απριλίου 1943 στη σύζυγό του Ελπίδα και στις κόρες του Φιφή και Αδέλα.

πίσω του την γυναίκα του Τζένη και τις κόρες του Ταμάρ και Σουζάν. Στο γράμμα που γράφει στις 19 Μαρτίου 1943 στα γαλλικά στη γυναίκα του Τζένη συνοψίζει την κατάσταση ως εξής: "Εδώ ζούμε στρατιωτική ζωή. Τίποτα περισσότερο, ούτε λιγότερο..." Στο γράμμα που γράφει δε στις 8 Μαΐου από το Άσκαλε, αφού έχει ζεστάνει πια ο καιρός, συνοψίζει την καθημερινή ζωή ως εξής:

"Αυτό που μας στεναχωρεί, που μας πιέζει πια δεν είναι οι συνθήκες εργασίας. Όσο κι αν δεν είναι εντελώς αμελητέες, το βάρος της εργασίας μειώθηκε αρκετά από τότε που έλιωσαν τα χιόνια. Οι μέρες μας κυλούν φοβερά μονότονα. Το μόνο που μας αποσπά κάπως είναι ο ερχομός του ταχυδρόμου, αυτή είναι η πιο μεγάλη μας συγκίνηση. Και να αναζητούμε μια απάντηση στο ερώτημα "Τι διαφορετικό μπορούμε να φάμε;"... Το μενού μας είναι στην ουσία αρκετά περιορισμένο, μπορώ μάλιστα να πω πως δεν χρειάζεται καν να κουραστούμε για να επιλέξουμε. Αυγά, κονσέρβα, φασόλια, πατάτες και πλάφι... Και καμιά φορά κανένα κομμάτι κρέας. Διαβάζοντας γράμματα και εφημερίδες, φροντίζοντας λίγο όσους έχουν κανένα μικρό τραύμα ή είναι αδιάθετοι και δείχνοντας ενδιαφέρον σε όσους είναι άρρωστοι συμπληρώνεται ο κατάλογος των καθημερινών μας ασχολιών. Το χωριό όπου είμαστε (Πιρνάκαπαν) είναι το πιο φτωχό και απόμακρο της περιοχής. Επειδή βρίσκεται πολύ ψηλά, το τραχύ του κλίμα μας κόβει όλων την ανάσα. Το μόνο που μας κάνει να ξεχνάμε όλες αυτές τις αρνητικές πλευρές είναι το πεντακάθαρο, γλυκόπιτο νερό του. Δεν μας αφήνει βάρος στο στομάχι, μας βοηθά να χωνέψουμε ό,τι τρώμε."²⁷

Όσοι μένουν στο χωριό Πιρνάκαπαν είναι θαρρείς άνθρωποι ξεχασμένοι στο οροπέδιο της Ανατολίας. Οι υπόχρεοι που νοικιάζουν δωμάτιο στα σπίτια των χωρικών ζούνε ζωή εξόριστου. Στο γράμμα του με ημερομηνία 10 Ιουνίου 1943 ο Λεόν Μπαχάρ λέει πως στο δωμάτιο που νοικιάζει μένουν μόνο δύο άτομα. Την χαλάρωση των συνθηκών εργασίας και πειθαρχίας στο Ερζερούμ που βλέπουμε στο ημερολόγιο του Γιώργου Χατζηδημητριάδη μπορούμε να παρακολουθήσουμε και στις επιστολές που γράφονται από το Άσκαλε. Στην επιστολή του της 5ης Ιουλίου ο Λεών Μπαχάρ λέει τα εξής:

"Δεν γίνεται σχεδόν καθόλου έλεγχος. Έχει ένα μόνο αστυνομικό για έλεγχο στη γραμμή του τρένου Άσκαλε - Σεβάστεια. Έχε τα μάτια σου ανοιχτά και δεν είναι καθόλου δύσκολο να το σκάσεις! Εδώ και τρεις μήνες δεν γίνεται καν έλεγχος. Παρόλα αυτά κανείς δεν έχει ούτε την πρόθεση ούτε το θάρρος να το σκάσει."

Τα βασικό ζήτημα του Λεόν Μπαχάρ είναι σε τι κατάσταση βρίσκονται η γυναίκα και οι κόρες του που έχει αφήσει πίσω. Το σπίτι του Λεόν Μπαχάρ με τα εννιά δωμάτια στο

²⁶ Από την επιστολή που έγραψε στα ελληνικά ο Γιώργος Χατζηδημητριάδης στις 8 Μαΐου 1943 στη σύζυγό του Ελπίδα. (Διατηρείται η ορθογραφία του πρωτότυπου, με τις διορθώσεις εντός αγκυλών. Σ.τ.Μ.)

Νισάντασι πουλήθηκε και η οικογένειά του είναι αναγκασμένη να νοικιάσει ένα σπίτι με δυο δωμάτια στο Μπεμπέκι που εκείνη την εποχή φαντάζει χωριό. Όλα τα πράγματα του σπιτιού - ακόμα και η σόμπα - πουλήθηκαν. Οι δυσκολίες που αντιμετωπίζει μια νέα και ωραία γυναίκα που εργάζεται προσπαθώντας να ορθοποδήσει με μια ηλικιωμένη πεθερά και δύο κόρες δεν αφήνουν τον Λέοντα Μπαχάρ να κλείσει μάτι. Στα γράμματά του προς τη γυναίκα του Τζένη από τη μια επαναστατεί για την αδικία που βιώνουν κι από την άλλη, όπως και ο Γιώργος Χατζηδημητριάδης, ευχαριστεί το Θεό:

"Προσπαθώ όσο κρατά αυτή η αναμονή να κοιτώ τα πράγματα από την καλή τους μεριά και αντιστέκομαι με όλη μου τη δύναμη για να αντέξω τούτο το χωρισμό που μου φαίνεται αληθινό μαρτύριο. Οφείλουμε παρόλα αυτά να ευχαριστούμε το Θεό. Είμαστε ζωντανοί και υγιείς. Μόνος μας πόνος είναι αυτός ο χωρισμός που άλλοι μας επέβαλαν... Για σκέψου τι βάσανα, τι τραγωδίες ζούνε στην Ευρώπη... Πρέπει να νοιώθουμε ευγνωμοσύνη για τη δική μας κατάσταση και να αναλογιζόμαστε για να παρηγορηθούμε τα παραδείγματα αυτά. Μόνο την υγεία μας να 'χουμε... Οι δύσκολες αυτές μέρες θα περάσουν και θα ξανααγαπιόμαστε εμείς όπως πάντα πολύ... Ένα δυο μήνες ακόμα υπομονή."²⁸

Πρέπει να έφτασε έως τα αυτιά τους και να ενόχλησε όσους ήταν στην Άγκυρα η χαλάρωση αυτή στις συνθήκες εργασίας και διαβίωσης των υπόχρεων στο Ερζερούμ-Άσκαλε. Απ' ότι αντιλαμβανόμαστε από το ημερολόγιο του Γιώργου Χατζηδημητριάδη έγινε προσπάθεια να συγκεντρωθούν, από τις 17 Ιουνίου και έπειτα, στο ίδιο κτίριο όλοι οι υπόχρεοι που ζούσαν σε διάφορα σημεία της πόλης στο Ερζερούμ. Νοικιάσθηκαν τα κτίρια του Δημοτικού Σχολείου Ρεϊς Εφέντη και του σχολείου Ντουμλούπιναρ στη συνοικία Μαχαλλέ Μπασί, και απολυμάνθηκαν οι αίθουσες ενάντια στον τύφο.

Στις 20 Ιουνίου εγκαθίστανται 300 υπόχρεοι στο Δημοτικό Σχολείο Ρεϊς Εφέντη. Μετά από πιέσεις που άσκησε η Νομαρχία του Ερζερούμ ο υπάλληλος της τεχνικής υπηρεσίας και προϊστάμενος Σουρεγιά Μπέης τοποθέτησε αστυνομικούς στην είσοδο του κτιρίου και απαγόρευσε στους υπόχρεους να τριγυρνούν στην πόλη. Στις 26 Ιουνίου ένας από τους υπόχρεους τρώει ξύλο από τους φύλακες και οι πιέσεις γίνονται ακόμα μεγαλύτερες.

Βλέποντας όλο και πιο τεταμένη την κατάσταση ο Νομάρχης του Ερζερούμ ενημερώνει την Άγκυρα για τις εξελίξεις. Η επιστολή του Νομάρχη του Ερζερούμ φθάνει στον Υπουργό Εσωτερικών Χιλμί Ουράν. Κι εκείνος συντάσσει στις 2 Ιουλίου 1943 την εξής

²⁷ Nurten Yalçın, "Aşkale'den Mektup Var", *Pöpuiler Tarih*, τεύχος 7, Δεκέμβριος 2000.

²⁸ Από την επιστολή, με ημερομηνία 24 Ιουνίου 1943, του Λεόν Μπαχάρ προς τη γυναίκα του Τζένη. Nurten Yalçın, ο.π.

επίσημη επιστολή με αποδέκτες το Πρωθυπουργικό Γραφείο και το Υπουργείο Δημοσίων Έργων:

“Υπόψη του Πρωθυπουργικού Γραφείου

Στο έγγραφο αριθ. 1012/142 με ημερομηνία 26 Ιουνίου 1943 που συντάχθηκε από τη Νομαρχία του Ερζερούμ προς τα Υπουργεία, αναφέρεται ότι 560 άτομα από τους υπόχρεους του Φόρου Περιουσίας είναι παρόντα στο κέντρο του νομού και έχουν εγκατασταθεί σε δύο σχολεία, ότι επειδή δεν είναι δυνατό να τους δοθεί εργασία πολλοί από αυτούς εξέρχονται και διασκορπίζονται στις διάφορες συνοικίες προκειμένου να εξασφαλίσουν τα προς το ζην, ότι μερικοί έχουν ήδη πειθαρχηθεί από αστυνομικούς επειδή παρενοχλούν τις γυναίκες, ότι δεν είναι δυνατόν να συνεχισθεί η κατάσταση αυτή και χρειάζονται 150 αντίσκηνα ώστε να δοθεί ένα τέλος, ζητείται να αποσταλούν τώρα επείγοντως 70 αντίσκηνα. Όπως θα γνωρίζει καλύτερα η Εξοχότητά σας είναι βασικό να μην εγκαθιστούν τους υπόχρεους του Φόρου Περιουσίας εντός της πόλης, και να τους επιβάλλεται εργασία σε στρατόπεδα τα οποία θα δημιουργηθούν εκτός της πόλης. Η παρουσία τους εντός της πόλη είναι επιζήμια όχι μόνο από άποψη δημόσιας τάξης στην πόλη, αλλά και από άποψη ασφάλειας δεδομένης της ύπαρξης εκεί στρατιωτικής φρουράς. Είναι αδύνατον να εποπτεύονται και να επιτηρούνται συνεχώς οι άνδρες αυτοί από αστυνομική δύναμη.

Ένεκα των παραπάνω λόγων, σας υποβάλλω τα σέβη μου και σας παρακαλώ να επιτρέψετε και να διατάξετε να εξασφαλισθούν το συντομότερο τα αντίσκηνα που ζητά η νομαρχία και να προβλεφθεί να αποσταλούν οι προαναφερθέντες υπόχρεοι σε στρατόπεδα εργασίας εκτός της πόλης.

Διαβιβάσθηκε προς ενημέρωση στο Πρωθυπουργικό Γραφείο και ως απαιτείται στο Υπουργείο Δημοσίων Έργων.”²⁹

Στις 6 Αυγούστου 1943, ένα μήνα περίπου μετά τη σύνταξη της επιστολής αυτής, αποστέλλονται ομαδικά οι υπόχρεοι που βρίσκονται στο Ερζερούμ και το Άσκαλε στο Εσκίσεχिर-Σιβρίχισαρ.³⁰ Αφού πέρασαν τέσσερις περίπου μήνες οι υπόχρεοι στο Σιβρίχισαρ κάτω από εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες σε ανοιχτούς χώρους, μέσα σε τρύπια αντίσκηνα με 40 βαθμούς θερμοκρασία, επιστρέφουν την πρώτη εβδομάδα του Δεκεμβρίου 1943 στην Κωνσταντινούπολη.

* * *

²⁹ Επίσημη επιστολή η οποία συντάχθηκε από τον Υπουργό Εσωτερικών Χιλμί Ουράν με ημερομηνία 2 Ιουλίου 1943, 6ο Τμήμα/Φάκελλος 41541-4-2 και αριθ. 30816. Βλ. Cemil Koçak, "Varlık Vergisi Üzerine Birkaç Belge: Varlık Vergisine tepkiler", *Toplumsal Tarih*, τευχ. 122, Φεβρουάριος 2004, σ. 24.

³⁰ Για την απάνθρωπη μεταχείριση και τις πιέσεις που υπέστησαν οι υπόχρεοι στο Εσκίσεχिर-Σιβρίχισάρ βλ. "Document from OSS entitled 'Experiences in a Turkish Concentration Camp' στο Rifat N. Bali, *The "Varlık Vergisi" Affair: A Study on its Legacy*. Selected Documents. Κωνσταντινούπολη: The Isis Press, 2001, s. 311-320.

Επιθυμώ να τελειώσω αυτή την εισαγωγή με ένα απόσπασμα από το βιβλίο με τίτλο "Η καταστροφή που προκάλεσε ο Φόρος Περιουσίας" (*Varlık Vergisi Faciası*)* του Οικονομικού Εφόρου της Κωνσταντινούπολης Φαΐκ Οκτέ.

Όπως αναφέραμε στην αρχή της εισαγωγής αυτής η Μεγάλη Τουρκική Εθνοσυνέλευση ψήφισε στις 17 Σεπτεμβρίου 1943 ένα νόμο ο οποίος παρείχε "αρμοδιότητα στον Υπουργό Οικονομικών να διαγράψει τα μη εισπραχθέντα χρέη τμήματος των υπόχρεων". Μην έχοντας πλέον τίποτα να κάνουν όσον αφορά το Φόρο Περιουσίας, οι υπηρεσίες της Εφορίας σταμάτησαν την είσπραξη, τις κατασχέσεις και τους πλειστηριασμούς.

Τις μέρες εκείνες, ο Οικονομικός Έφορος της Κωνσταντινούπολης Φαΐκ Οκτέ πηγαίνει κάθε Κυριακή και κυνηγά για αναψυχή μπεκάτσες στην ασιατική όχθη. Παίρνει στην επιστροφή το βαπόρι από την αποβάθρα μπροστά από το σιδηροδρομικό σταθμό του Χαϊντάρπασα. Την πρώτη βδομάδα του Δεκέμβρη του 1943, καθώς φτάνει το βράδυ επιστρέφοντας με τα σκυλιά του απ' το κυνήγι, έρχεται στη σκάλα μπροστά στο σταθμό αντιμέτωπος με ένα πλήθος από περίεργα ντυμένους ανθρώπους. Ήταν οι υπόχρεοι του Φόρου Περιουσίας που είχε στείλει ο Φαΐκ Οκτέ στο Άσκαλε, οι οποίοι είχαν απελευθερωθεί από το στρατόπεδο του Σιβρίχισαρ και επέστρεφαν στην Κωνσταντινούπολη. Εδώ όμως αφήνω τον λόγο στον ίδιο:

"Για να χαλαρώσουν τα τεντωμένα νεύρα μου πήγαινα τακτικά τις Κυριακές στα χωριά Κουρνέ και Ντεμιρτζί και κυνηγούσα μπεκάτσες. Μια Κυριακή, αργά το βράδυ, επέστρεφα με το τρένο από το Παντίχι στο Χαϊντάρπασα. Θα επιβιβαζόμουνα από κει στο βαπόρι. Η αποβάθρα ήταν γεμάτη από περίεργους ανθρώπους που έμοιαζαν λίγο με στρατιώτες που είχαν αποστρατευθεί και λίγο με τους πρόσφυγες που βλέπαμε στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Αντιλήφθηκα αμέσως την κατάσταση, ήταν δικοί μου αυτοί, επέστρεφαν από στρατόπεδα συγκέντρωσης. Το τουφέκι στον ώμο μου, τα κυνηγετικά μου ρούχα και τα σκυλιά εμπόδιζαν την αναγνώρισή μου. Μπήκα στο κυλικείο πλάι στην αποβάθρα. Δεν είχε φτάσει ακόμα το βαπόρι. Ήταν γνωστός μου ο ιδιοκτήτης του, με κοίταξε και γέλασε. Πίναμε τσάι ο ένας απέναντι απ' τον άλλο. Το τηλέφωνο του κυλικείου ήταν συνεχώς κατειλημμένο. Καθώς ήμουν με την πλάτη στραμμένη στο τηλέφωνο δεν μπορούσαν να με δουν. Τα βλέμματά μας όμως αναγκαστικά συναντήθηκαν με έναν που είχε έρθει στον πάγκο να ζητήσει κάτι και χαμογελάσαμε ο ένας στον άλλο...

Την ώρα που θα αναχωρούσε το βαπόρι πέρασα από το θάλαμο του λιμενοφύλακα για να μπω στο θάλαμο του υπεύθυνου υπαλλήλου στο βαπόρι. Καθώς διέσχιζα την αποβάθρα άκουσα το πλήθος που συνωστιζόταν στο πάνω

* Τα απομνημονεύματα του Φαΐκ Οκτέ κυκλοφόρησαν δυστυχώς στα ελληνικά με αλλαγμένο τον αρχικό τους τίτλο. (Σ.τ.Μ.)

κατάστρωμα του βαποριού να φωνάζει στραμμένο προς το μέρος μου με μία φωνή **'Ζήτω η Τουρκική Δημοκρατία!'**...
Η βοή αυτή ήταν η μεγαλύτερη εκδίκηση που μπορούσε να πάρει μια δυστυχισμένη κοινωνική ομάδα που υπέφερε εδώ και πολύ καιρό..."³¹

Αγιάζπασα, Κωνσταντινούπολη

Ιούλιος 2008

³¹ Faik Ökte, ο.π. σ. 159, ελλ. έκδοση σ. 231-232.